

ვახუშტი და მისი შრომა

ვახუშტი, ვახტანგ I-ის უკანონო შვილი, დაიბადა 1696 წლის ახლო ჟამს. დედა მისი, მაშინდელის მოგზაურის პეი-სონელის მოწმობით, იყო გლეხის ქალი. ვინ იყო მეფის ძის მასწავლებელი, არ ვიცით, ხოლო ეს კი ვიცით, რომ 16–17 წლის ჭაბუკი ვახუშტი დაუახლოვდა ტფალისში მცხოვრებ კათოლიკეთა ბერებს და მათგან შეისწავლა ლათინური ენა და შეითვისა სხვა-და-სხვა სასარგებლო ცნობა შესახებ ქვეყნისა და კაცობრიობისა; გარნა ამ ბერებთანაც დიდხანს არ დარჩენილა ბატონიშვილი: მამა მისს ეშინოდა, შვილი არ გამიფრანგონო. და უბრძანა, შეეწყვიტა მათთან ყოველგვარი კავშირი. ვახუშტის შრომის სხვა-და-სხვა ადგილიდან გამოსჴვირს, რომ ჩვენს ავქსონს თვისი სამშობლო ენისა და ლათინურის გარდა, უნდა სცოდნოდა აგრეთვე ბერძნული, თათრული, რუსული და სომხურიც.

1717 წელს ვახუშტიმ შეირთო მარიამი, ასული გიორგი აბაშიძისა და მისგან მიეცა შვილები ალექსანდრა (+8 აპრ. 1789 წ.), ივანე (+1783), დავით (+?), დომენტი (+1737) ნიკოლოზ (+1772), ანა (+12 მაისს 1779) და მარიამი (+შემდეგ 1804).

თვით ვახუშტიმ იცხოვრა ღრმა სიბერემდე და გარდაიცვალა მოსკოვს, როდესაც თითქმის შესრულდა 78 წლისა დაბადებიდან. გვამი მისი, როგორც ჰგონებს ბროსე, დაკრძალულ იქმნა რუსეთში გადასახლებულ ბაგრატიონების სამარ-

I

2

მომბე

ხავში, დონის მონასტერს. სიკვდილის წინა ხანებში იგი დიდს გაჭირებაში ყოფილა უსახსრობისა გამო.*)

ვახუშტის საუკუნე ქართულ მწერლობის აღორძინების ხანად ითვლება. როგორც ვიცით, მონღოლებმა და აღმოსავლეთის სხვა ბარბაროსებმა, რუსთველის საუკუნეს შემდგომ, შეაფერხეს და შეაჩერეს ზრდა ქართულის მწერლობისა, და ამ მწერლობამ ხელახლა აღორძინება იწყო იმ დროიდან, როდესაც ქართლის ტახტზე აღვიდნენ მუხრან-ბატონები; ხოლო პირველი მუხრან-ბატონი, ვახტანგ V შანაოზი დაჯდა მეფედ 1658 წელს. თითქმის ყველა დიდ-დიდი მწერლები მე-XVII საუკუნის მეორე ნახევრისა და მე-XVIII საუკუნის დამდეგ წლებისა ეკუთვნოდნენ ამ სამეფო სახლს ანუ მონათესაობდნენ მას. მესტორიენი არჩილ და პაპუნა, სიბრძნე-სიცრუის ავქსონი და ლექსიკონის შემდგენელი საბა, სასულიერო რიტორი და სჯულის მცოდნე ლევანი, კათალიკოსნი დომენტი და ანტონ და სხვ. იყვნენ ვახუშტის პაპები, ბიძები და ახლო ნათესავები. ვახუშტის დროსვე ნათობდა სახელოვანი მგოსანი დავით გურამიშვილი, რომელსაც თვისი ჴკუა-გონება შეეძლო განეკითარებინა მეცნიერ მუხრან-ბატონთა წრეში, იმ მუხრან-

ბატონთა, რომელნიც ითვლებოდნენ მფარველად ყოველ გვარ ნიჭ-მადლისა.

საქართველოში მყოფობისას ვახუშტი სცხოვრობდა ტფილისში და მხურვალე მონაწილეობას იღებდა ყოველგვარ სამეცნიერო და სასწაულო კომისიებში, და თვით სახელმწიფო საქმეებშიაც, დრო გამოშვებით სარდლობდა კიდეც და ერთხანს, ენკენისთვის 1722 წ., მამის სხვაგან ყოფნისა გამო, მართავდა სამეფოსაც. სწორედ ამ დროს მან მიიღო ტფილისის სასახლეში ტოლსტოი, გამოგზავნილი საქართველოში იმპერატორის პეტრესაგან. ვახუშტი მეტად განცვიფრდა, როდესაც ტოლსტოისაგან სცნო, პეტრე დაბრუნდა აშტარხანს სპარსე-

*) იხ. ა. ს. ხახანაშვილის შრომა „Очерки по истор. груз. словесности (გამოც. II, 33. 287-292).

ვახუშტი და მისი შრომა

3

თის ლაშქრობიდანო, და ეს მოულოდნელი ამბავი, როგორც სწერს თვით ვახუშტი*), მაშინათვე აუწყა მეფე ვახტანგს, რომელიც თავის ჯარით იდგა ყაზახს, საცა, პაემნის ძალით, უნდა მოსულიყო პეტრეც და შეერთბამებულ რუს-ქართველთა იერიში უნდა მიეტანათ საერთო მტერზე.

თვით ვახტანგი, მამა ვახუშტისა ფრიად განათლებული კაცი იყო. პირველმა მან შემოიღო და მოაწყო ტფილისში სტამბა (1709 წ.), მანვე შემოკრიბა ერთ წიგნად ძველი ქართული კანონები და შეავსო მით თვისი სამართლის წიგნი, თარგმნა სპარსულიდან რავდენიმე შესანიშნავი წიგნი, დასტამბა ტფილისში მრავალი საეკლესიო წიგნები, ნაწილი დაბადებისა და აგრეთვე „ვეფხისტყაოსანი“ თვისის განმარტებით. გარნა ბედი არ უღიმოდა ამ მეფეს. მისივე წინდაუხედაობითა და შორს განუჭვრეტელობით აირია საქართველოს საქმეები და იმის მაგიერ, რომ აწეწილი საქმეები მოეწეს-რიგებინა და ქვეყანა დაეწყნარებინა, ადგა (1724 წ.) და ცოლშვილით და 1300-მდე თავ-კაცებით გადასახლდა რუსეთს. იგი იქ მიიღეს (მარტს 1725 წ.) დიდის ზეიმითა და პატივით, მას და მისს შვილებს კეთილად უსატყურეს, პენციები და ჯამაგირები უწყალობეს და დაუვანეს მოსკოვში, პრესნას.

ვახტანგი რომ წავიდა რუსეთს, უპატრონო ქართლს შემოესივნენ ოსმალნი, ამათ დაიპყრეს მთელი ქვეყანა, კახეთის მეფეს თავი მოსჭრეს ბეჟანბაღში და ტფილისსა და ყარაღაჯში გააბატონეს ათაბაგი და მისი ძე ისაყ-ფაშა. გაჩაღდა საშინელი ბრძოლა სპარსეთსა და ოსმალეთს შორის. გაქცეული ვახტანგ რუსის ჯარით ჩამოდგა დარუბანდს, დაკარგულ ტახტის პოვნას მცდელობდა. გარნა ამაოდ. ნადირშაჰ სძლია ოსმალთ, განდევნა იგინი საქართველოდგან და ქართლი მისცა თეიმურაზ II-ეს, ვახტანგ მეფისავე სიძეს, ხოლო კახეთი მის ძეს ერეკლე II-ეს. ვახტანგი მოკვდა 1737 წელს და მისს

) ქართლის ცხოვრება, ტ 2, გვ. 82, იხ. აგრეთვე Переписка груз. царей, съ російск. государями гв. LXXVI.

კვალში ჩადგა პაატა, ძმა ვახუშტისა. იგი რუსეთიდან ევროპაში გავიდა, იქიდან მივიდა სტამბოლს და 1751 წელს შემოვიდა საქართველოში და აქ მოაწყო დიდი შეთქმულობა წინააღმდეგ ერეკლე მეფისა. გარნა ერეკლემ შეიპყრო იგი და მისი თანამოზიარენი და ყველანი აღწყვიტა (1765 წ.).

პაატას შემდეგ რუსეთში გადასახლებულ ბაგრატიონების უფლების დამცველად და მეძიებლად გამოჩნდნენ ბატონი-შვილი ალექსანდრეს, ძე ვახტანგის ძის ბაქარისა, და სამშობლოს მოღალატე ალექსანდრე ამილახორი, რომელთაც დიდხანს არ დაუწმინდეს წყალი ერეკლე მეფეს...

ყველა ამ შუღლსა და კრთიმლვაში მონაწილეობას არ იღებდა ვახუშტი. მოსკოვში დასახლების შემდეგ იგი შეუდგა მშვიდობიანს ცხოვრებას და საქართველოს წარსულის კვლევა-ძიებას. აქ მან დაასრულა თვისი დიდი თხზულება, გეოგრაფია და ისტორია საქართველოსი და ბევრი იშრომა ქართულ ბიბლიის ბეჭდვის საქმეში (1743 წ.). აქვე გადმოსთარგმნა რუსულიდან „მოკლე სახელმძღვანელო გეოგრაფიისა“ *) და შეავსო იგი ცნობებით შესახებ საქართველოსი, ოსმალეთისა და სპარსეთისა. იმავე ენიდან გადმოიღო წიგნი „მოსლვა ანტე-ქრისტესი“, რომელსაც დაურთო საყურადღებო აკროსტიქა-რონები, უკვე დაბეჭდილი ჩვენს ბიბლიოგრაფიულ წერილებში („ივ“, 1898, № 143). იგივე მონაწილეობას იღებდა რუსულ-ქართულ ლექსიკონის შედგენაშიაც.

სახელოვანი მოღვაწე, საქართველოსა და რუსეთში, სარგებლობდა მრავალ ისტორიულ ნაშთებით, რომელნიც ეკუთვნოდნენ სამეფო გვარს. მათ ხელმძღვანელობით მან შეადგინა ზემორე ხსენებული თვისი დიდი თხზულება, გეოგრაფია და ისტორია.

დედანი ამ შრომისა დღეს ჩვენს ხელშია. იგი გადაწერილია თვით ვახუშტის ხელით, ხოლო მინაწერიდან (მეორე

*) დედანი ამ წიგნისა სხვა შესანიშნავ ტყავზე ნაწერ წიგნებთან ერთად საეკლესიო მუზეუმს შემოსწირა თ. დ. ჟორდანიამ, ეხლახანს.

ვახუშტი და მისი შრომა

5

ფურცლის მეორე გვერდზე) სჩანს, რომ ეს წიგნი ყოფილა კუთვნილება დიმიტრი ბაგრატიონისა („კნიაზ დიმიტრი ბაგრატიონისა არის ეს ქართლის ცხოვრება. 1789 წელსა“). ეს დიმიტრი ბაგრატიონი, ბროსეს სიტყვით, *) მოკვდა მოსკოვს 1826 წელს. მის მერმეთ ვახუშტის ხელნაწერი ერგო იმერთის ნადედოფლარს ანას, რომელიც გარდაიცვალა მოსკოვს 1836 წელს და დასაფლავებულ იქმნა დონის მონასტერში. ამ დედოფლის ძემ კოსტანტინემ ვახუშტის ხელნაწერი მიუძღვნა სამეცნიერო აკადემიას 1838 წ.***) და იმავე წელს აკადემიამ შეიძინა აგრეთვე ვახუშტის მიერ შედგენილი რუკები.

ხელნაწერი არის სიგრძით 15 გოჯი, სიგანით 4, გადა-

წერილია ხელჩართულით სქელს ქაღალდზე. წიგნში სულ 169 ფურცელია, ყოველს კაზადონზე 52 სტრიქონი, სტრიქონში (ვახუშტის თქმით, „შარში“) 14 სიტყვა. სხვა-და-სხვა ადგილას დაუწერავად დატოვებულია 20 კაზადონამდე. მთელს ხელნაწერში დაახლოვებით 237,440 სიტყვაა ($160 \times 2 \times 53 \times 14$).

ვახუშტის შრომა შეიცავს შემდეგს წერილებს:

1. **საქართველოს სოფლების სახელები** (მოთავსებულია ორს პირველს ფურცელზე).

2. **მკითხველთათვის. სიტყვა, თუ რაისათვის არს შრომა** ესე (1–4). ავქსონი მოგვითხრობს შესახებ წიგნის კითხვის სარგებლობისა, მეტადრე კი ისტორიისა. ისტორია გვაუწყებს დასაბამს ქმნულებისას, მოგვითხრობს შესახებ დროთა წარსულთა, შესახებ კეთილისა და ბოროტისა, იწონებს კეთილმოქმედებათა და ამაგებს ბოროტისმყოფელთ. მიზანი ისტორიისა **მხოლოდ სიმართლის მოთხრობაა**. იგი ჩვენ გვამხნე-

*) ეს ცნობები ბროსეს შეაქვს თვით ვახუშტის შრომის დედნის სათაურში, მის მიერვე ფრანგულად მიწერილს შენიშვნაში.

**) ამ ცნობებს იძლევა ბროსე მისგან დაბეჭდილს ქართულ-ფრანგულად ვახუშტის გეოგრაფიის წინასიტყვაობაში და თან დასძენს, რომ სწორედ ეს დედანი ჰქონდა მას ხელში, როდესაც ბეჭდავდა იგი ამ შრომასა 1842 წ. რედ.

6

მოამბე

ვებს, გვაგონებს წინაპართა ნამოქმედარს, გვინერგავს სიყვარულს ურთიერთისა და მამულისადმი. ჩვენს ისტორიას შეადგენს ა) ადგილის აღწერა, ბ) ნათესავთმეტყველება, გ) წლის მრიცხველობა და დ) მოქმედების აღწერა, რომელიც არის საეკლესიო და სამოქალაქო. ქართლის ცხოვრება ისტორიას მოგვითხრობს ხან ვრცლად, ხან მოკლედ, ჩვენ კი წარმოვადგინეთ შემოკლებულად, რომ ადვილად იკითხებოდეს და ადვილად შეისწავლებოდეს. რუკები კი, რომელსაც **აქამდე შემოკლებულად ხატავდნენ**, ჩვენ გამოვხატეთ ვრცლად. შემდეგ ავქსონი იძიებს ქართულ ქორონიკონებს და თავის წინასიტყვაობას ამთავრებს სიტყვებით: ვიცოდი რა, რომე უქმად გატარებული დრო დაკარგულია, მივეყვ ხელი საქართველოს ისტორიის შესწავლას და აწ უსასყიდლოთ მოგართმევთ ჩემს შრომას. ვისაც არ მოგეწონებათ იგი, ისევ იკითხეთ ქართლის ცხოვრება. „ხოლო სრულ იქმნა შრომა ესე ქრისტეს აქეთსა ქვ წსა წლისასა ჩმე, ქართულსა ულგ*), ოკდონბერსა კ, მეფისშვილის ვახუშტის მიერ, სამეუფოსა ქალაქის მოსკოვის პრესნას“.

3. **ზნენი და ჩვეულებანი საქართველისანი** (5–12). ავქსონი წარმოგვიდგენს ეთნოგრაფიულ განხილვას უუძველეს დროიდან მე-XYIII საუკ. პირველ ნახევრამდის.

4) **ცხოვრება საქართველოსი** (13–92) უუძველეს დროიდან სამეფოს განყოფილებამდე 1469 წელს.

5. **უწყება მკითხველთათვის** (97–109). სამეფო გაიყო

სამად, გარნა მისი მოსახლე ერი დაშთა ძველებურადვე ქართული, მოუბარი ერთს ქართულს ენაზე, მწერავი ქართულადვე, ამბორისმყოფელი ხატებისა და ჯვრებისა ქართულის ზედწარწერით, დამცველი ერთგვარ გადმოცემათა შესახებ გორგასლისა, დავით აღმაშენებლისა, თამარისა და სხ. მიუხედავად ამ გვარ მჭიდრო კავშირისა, ქართველნი მაინც გაიყვნენ, განცალკევდნენ, შინაურ და გარეშე მიზეზთა გამო. ამის შემ-

*) 1745 წ.

ვახუშტი და მისი შრომა

7

დეგ (1469 წლითგან) წერა მატეანისა შეფერხდა, ცნობანი შესახებ მეფეთა, მთავართა და წმიდათა იწერებოდნენ მოკლედ სიგლებსა, გუჯრებსა და მეტაფრასებში, ანუ ზეპირ სიტყვით გადმოიცემოდნენ. ყველა ამის გარკვევას უნდებოდა დიდი მუშაობა, გარნა მუშაკნიც გამოჩნდნენ, რომელთაც მამის ჩვენის ვახტანგის სახელით შეადგინეს ისტორია, ხოლო ეს ისტორია. სავსე იყო წინააღმდეგობითა და უსწორ-მასწორობით, რამაც გვაიძულა შეგვედგინა ახალი შრომა და შეგვემუშავებინა ისტორიაცა და ქორონიკონიც.

6. აღწერა აწინდელის ქართლისა (101–120).

7. ცხოვრება და მოქმედება ქართლის მეფეთა 1469 წლითგან 1745 წლამდე (121–160).

8. აღწერა და ცხოვრება ერეთისა, კახეთისა, კუხეთისა, თუშეთისა და დიდოეთისა (160–190).

9. აღწერა აწინდელის ოკსეთისა (209–214).

10. აღწერა საჩინოთა ადგილთა სამცხე-საათაბაგოსი (221–229).

11. ცხოვრება სამცხე-საათაბაგოსი (229–247).

12. აღწერა ეგრისისა ანუ აფხაზეთისა ანუ იმერეთისა (253–265).

13. ცხოვრება ეგრისისა ანუ აფხაზეთისა ანუ იმერეთისა (265–293).

15. ქრონოლოგიური ცნობები შესახებ ქართველთ, ევროპიელთ და აზიელთ მეფეებისა,*) კათალიკოზებისა ან პაპებისა. 302 წლითგან ქრ. წ.

16. მაჩვენებელი სახელთა და სახელწოდებათა. ავქსონი უჩვენებს არა თუ კაბადონს, არამედ სტრიქონსაც, რომელშიაც

*) რომისა, კოსტანტინოპოლისა, ღიმპანიისა, ღალიისა, ბრითანიისა, დანიისა, შვეთისა, პოლონიისა, ბოდემიისა, ვენგრისა, რუსისა, ფორთულაღისა, პრუსიისა, სპარსისა, ოსმალეთისა, საქართველოსი. პაპნი რომისა, კათალიკოზნი საქართველოსი.

8

მომამბე

მოხსენებულია ესა თუ ის სახელი (ნახეო „ამდენს ფურცელში, ამდენს შარში“).

ამ წერილს ვახუშტი ასრულებს სიტყვებით: „აღსრულდა

ჩვენ მიერ დიდებულ ღისა მამისა და ძისა და სულისა წმიდისა უკ ე ან. თუმცა აღუსრულებელ არს დასასრულადმდე, არამედ თვითვეულად და მიზეზნი ბოროტებისა და კეთილობისად წარმოჩინებისად ესევე ვაკმარენით, ვინადგან ამითიც იცნობებიან სრულიადი ქმნულებანი მეფეთა, მთავართა და მცირეთამდე. ხოლო ქვნი ქსნი და ქართულნი, რომელი არს ხუთასიანი, ამისთვის დავსხენით, რამეთუ, ვინადგან საქართველოსა შინა უმეტესად ხმარობენ ხუთასიანს ქვსა, რათა ურწმუნებელმან ამას წიგნსა შინა წერილნი, თუცა იხილონ სხვათა შინა რაიმენი ქნნი და მოიძიონ აქა, არღარა საჭიროდ ექმნათ და არცა უკმდეო გამორიცხვანი და სცნან ჭეშმარიტი და სიცხილნი ტყულისა“.

17. მიჰყვება თვით შედარება ქართულ ქორონიკონისა ბერძულ თვლასთან და შიგა-და-შიგ ნაჩვენებია, რომელს ქორონიკონს რა შესანიშნავი შემთხვევა იყო.

18. ქართული კვინკლოსი და ხელთა (353-373). აქ ავტორ, მრავალი უშრომია, უთვლია და უანგარიშნია არაბულ ციფრებით. ეს ვრცელი და შესანიშნავი შრომა ავქსონს დაუსრულებია 1755 წელს, როგორც სჩანს შემდეგის მისის აკროსტიქარონიდან (დედნის გვ. მეოთხე, ბოლოთგან):

ვქმენ საუკუნო კვინ კლოსი,
აწ ჯდება კარ სან მე გენი,
ხუთასის უნ მან და განი,
უფლისა ჩინ ღან ნარ ენი;
შიგ კელთა მზისა მოქცევით
ტო მთვარის ცხრამეტს მიმდენი
(და) ინდიკტით ათცამეტურით,
მეზედნად კლიტის მაჩვენი.

ვახუშტი და მისი შრომა

9

პირველი ასოები სტიქარონისა გამოსთქვამენ ავქსონის სახელს: **ვახუშტიმ** და ყველა ნაჩვენები ქორონიკონები კი უდრიან 1755 წელს.

კვინკლოსში აღნიშნულია **კლიტე**, რომლის შემწეობით ყველას შეუძლია შეიტყოს აღდგომისა და სხვა დღესასწაულების დღე ქრისტეს დაბადებიდან თუნდა სოფლის დასასრულამდე.

თავის გეოგრაფიისთვის ვახუშტს დაუმატებია 22 რუკა (მასშტაბი 10 ვერსამდე გოჯად), რომლებზედაც აღუნიშნავს სოფლები, ქალაქები, ციხეები, მონასტრები, კოშკები, მთები და სხვ.

თავის შრომის აღწერის დროს ვახუშტი, გზა-და-გზა, უჩვენებს იმ წყაროებსაც, რომლებითაც უსარგებლნია. ესენი არიან: **ა.** იმერული ძველი გარიგების წიგნი, **ბ.** დავითნი მესხური, 5 წიგნად განყოფილი, **გ.** იმერული ძლისპირი ეტრატისა, **დ.** ტლაშაძის ამოწერილი ქორონიკონები, **ე.** გუჯარნიზარათიანთა,

თუმანიანთა და სხ., ვ. ქართლის-ცხოვრებანი, ძველნი და ახალნი, ზ. ჟამნ-კანონთა, სახარებათა, საეკლესიო წიგნებთა და სპარსულ ქორონიკონებთაგან ამოწერილნი ცნობანი, ც. მეტაფრასნი, თ. უცხოელ მწერალთა თხზულებანი.

ამას გარდა, რუკების შედგენის დროს ვახუშტს ხელში ჰქონია, როგორც თვითონვე ამბობს, **შემოკლებული** რუკები საქართველოსი. მასვე, რაღა თქმა უნდა, ხელში ექნებოდა აგრეთვე დასტურლამალი, სახასო, სადედოფლო და საეკლესიო მამულების სიები და აღწერანი. ერთი ამგვარი სია შესახებ მროველის მამულებისა უკვე დაიბეჭდა „მოამბეში *)“. ე. თაყა-იშვილმა იპოვნა აგრეთვე სიები სომხითის მამულებისა და ცალკე წიგნად ისტამბუბა. ხოლო ივ. ა. ჯავახიშვილმა უკვე გამოიძია და დაამტკიცა, რომ ამგვარი სიები, ხალხის აღწერა და დავთრებში ჩანუსხვა, საქართველოში იცოდნენ ვახუშტის

*) „მოამბე“, 1901 წ., № IX.

უწინარეს დროსაც, ხოლო სომხით-საბარათიანოს დავთარი უწარმოებია თვით ბატონიშვილს ვახუშტს *).

ამ სახით, შრომა ვახუშტისა შესდგება ორ დიდ განყოფილებისაგან. ამათგან ერთია **საქართველოს ისტორია** სამეფოს განხეთქილებამდე და მეორეა **ისტორია და გეოგრაფია** საქართველოს სამეფოთა და სამთავროთა განხეთქილებიდან (1469 წლიდან) მე XVIII საუკ. პირველ ნახევრის დასასრულამდე.

ვახუშტის შრომას მეცნიერნი ყოველთვის დიდის ყურადღებით ეპყრობოდნენ. ბროსეს სიტყვით, ვახუშტის გეოგრაფიას იგეთივე მნიშვნელობა აქვს საქართველოსთვის, ვითარცა ჰომიროსის ტოპოგრაფიულ შენიშვნებს საბერძნეთისთვის. მისს რუკებს დიდ ფასს სდებს, შედარებით ამგვარსავე შტაბის რუკებთან, ცნობილი ი. ო. სტებნიცკი. იგი ამბობს: „თუმცა ვახუშტის რუკები შედგენილია მიწების გაუზომლად, გარნა მათი სისწორე საკმაოდ გვაკმაყოფილებს.“ ვახუშტისავე რუკებით სარგებლობდა სწავლული ფრანგი დე-ლილი, რომელმაც 1766 წელს გამოსცა საქართველოს რუკები. უეჭველია, უქართულ წყაროებოდ ვერ გამოსცემდნენ თვის რუკებს აგრეთვე გენერალი სუხოტინი, ბურნაშოვი და სხ.

ვახუშტის გეოგრაფიას, გარდა საზოგადო მნიშვნელობისა, ის ღირსებაც აქვს, რომ მასში ყველგან ნაჩვენებია სად რა ლითონი ითხრებოდა ანუ ითხრება. ამ მხრივ მისი წიგნი დიდს სამსახურს გაუწევს იმათ, რომელთაც სურთ მოძებნონ ჩვენს სამშობლოში სხვა და სხვა ლითონი.

მიუხედავად ვახუშტის თხზულების ამგვარ უეჭველ ღირსებისა, ზოგიერთნი თანამედროვენი მტრულად მოეპყრნენ მისს შრომას. დედნის აშიებზე სხვა და სხვა პირნი შენიშვნებს უწერენ ვახუშტს და ჰკიცხავენ ამა თუ იმ ცნობის გამოცხადები-

*) „მოამბე“, 1991 წ., № IV: „ხალხის აღწერის და შემოსავლის დავთრები საქართველოში“.

ვახუშტი და მისი შრომა

11

სათვის. ანტონი კათოლიკოზი კი (+ 1788 წ.) თავის „წყობილ-სიტყვაობაში“ სწერს:

ვახუშტის უკებ ღეოდრაფიის ცნობასა,
ისტორიათ თქმას, ვრცელ-ბრძნად გამოცემას.
ამან დაწყებით ქართველთა ისტორია—
კახთ-მესხთ-აფხაზთა-მეგრელთ-სვანთ, კავკაზთა—
აღწერა, დაშურა, შეეწია ქართველთა.

დავითიანთა მეფეთა ზე გვარისა
შექმნა ვახუშტი წესიერ და კეთილად,
თუმცა ღა მდურვა მიიღო სამართლადრე:
რამეთუ ვითმე მტერობითნიცა თქმანი
მისთა გამოჩნდეს წერილთა შინა მრავლად.

ვახუშტი, როგორც წარმომადგენელი ვახტანგის რუსეთში გარდახვეწილ სახლისა, შეიძლება, წინააღმდეგი ყოფილიყო თეიმურაზისა და ერეკლესი, გარნა ამათ ისტორიას იგი ოდნავ ეხება, რადგან ვახუშტის ისტორია სრულდება 1745 წლით და თეიმურაზ-ერეკლე კი გამეფდნენ ქართლ-კახეთში მხოლოდ 1744 წელს. არა, „მდურვის“ მიზეზი ეს არ არის.

თავის შრომის 153 გვერდზე იესე მეფეს ასრე ახასიათებს ვახუშტი: „იყო ფრიად მიქცეულ მაჰმადიანობასა ზედა, მქცევი მათებრ, მდიდარი, ამაყი, მშვებელი და გამცხრომელი უწესოებითა ყრმათა თანა და უგვანთა მღერათა. ამან წაგვარა ცოლი დედის ბიძასა თვსსა ქაიხოსრო ამირეჯიბს, ბებუის ძმის წული თვსი, ასული ერასტისა, და შეირთო თვთ ცოლად. ამხილეს კათალიკოზ-ეპისკოპოზთა და უმეტეს იოვანე სააკაძემ ბერთუბნის მამამან, კაცმან ღირსმან, არამედ მან (იესემ) არა უსმინა, მეტყველმან: „ვარ მოჰმადიან, ესრეთ ჯერ არს ჩემდა“. შემდგომად მოიყვანა ერეკლე მეფის ასული ელენე ცოლად და იქორწინა დიდებით, გარნა არა კმა-საყოფელ!!“

12

მოამბე

ამ ადგილის პირდაპირ, დედნის აშიაზე, ვილაც უცნობი ავქსონი, რომელიც ჩუბინაშვილს დიმიტრი ბაგრატიონად მიაჩნია, სწერს: „მიკვირს შენის გონიერებისაგან ამ ამბის მწერალო და უსამართლოთ მაყივნებელო ბიძისაო! შენვე იტყვი, ფრიად მიქცეულიყო მაჰმადიანთ რჯულზედაო, და რომელს თათარს უნათესაებია ბებუის ძმისწული და დედის ბიძის ცოლი და 90 წლის ამირეჯიბის ნაცოლარი 14 წლის ქალი, წარმოკითხველთ განსაჯეთ! მერმე მაშინ მარიამ...“ (წარწერა დაუსრულებელია).

ეს იესე იყო მამა ანტონი კათალიკოზისა და, ალბად, მის დაცვის სურვილმა აიძულა ანტონი დამდურებოდა ვახუშტს „ზოგიერთ პირთა მოყვინებისათვის“.

მომდურავებს უნდა სცოდნოდეთ, რომ მემატინისთვის მეყვისი და უცხო. სულ ერთია, მოსაყვინებელს იგი ყოველთვის გაჰკიცხავს, მოსაწონებელს სიყვარულით მოიხსენებს.

თუ ჯერარს განკიცხვა ვახუშტისა, არა იმიტომ, რომ იგი დასაგმობს ჰგმობდა, უზნეოს არცხვენდა, არამედ უსწორო-მასწორო ფილოლოგიურ შედარებათათვის. მისი აზრით მხარეს რან-ს ეს სახელი ეწოდა იმიტომ, რომ აქ ბევრს კაცს ხოცავდნენ, სჭრიდენ, ранили (რანი-рана, ранит!!), დვალებს-ს კიდევ იმიტომ, რომ აქ ორწლოვანნი (два-лѣт) მოხარკენი სცხოვრობდნენ! გარნა აქ ისიც უნდა ვთქვათ, რომ ამგვარი ფილოლოგიური ახსნა სიტყვებისა ვახუშტის დროისთვის საკვირვლად არ უნდა ჩავთვალოთ, რადგან ჭემმარიტი **ენათმეცნიერება** მაშინ ჯერ არ იყო შობილი, და ჩვენი ბატონიშვილის თანამედროვენი სიტყვების ასახსნელად ხშირად კმაყოფილდებოდნენ უბრალო შემთხვევით და ლექსთა გარეგან მსგავსებით.

დაგვითა მოლაპარაკება ვახუშტის შრომის გამომცემელთა შესახებ.

მთლიანი გამოცემა ვახუშტის თხზულებას არ ღირსებია, გარნა ნაწილ-ნაწილად, კვინკლოსს გარდა, იგი დასტამბულა

ვახუშტი და მისი შრომა

13

თითქმის სრულად. მისი შრომის გამომცემლები იყვნენ ბროსე, ჩუბინაშვილი და ბაქრაძე.

ბროსემ ფრანგულ თარგმანით დაბეჭდა ვახუშტის გეოგრაფია, გარნა ვახუშტის ისტორიის წინასიტყვაობა ჩაურთო (!!)

წინასიტყვაობად ქართლის ცხოვრებისა.

პირველი ნაწილი ვახუშტის ისტორიისა დაბეჭდა ბაქრაძემ ზედწარწერით: „ვახუშტი. საქართველოს ისტორია, განმარტებული და შევსებული ახლად შეძენილის არქეოლოგიურისა და ისტორიულის ცნობებით დ. ზ. ბაქრაძის მიერ. ნაწილი პირველი“. ამ წიგნში ბაქრაძეს დაუბეჭდია ვახუშტის **წინასიტყვაობაც**, გარნა, ვინ იცის რად, პირველი მეოთხედის გამოტოვებით!

მეორე ნაწილი ამავე ბატონიშვილის ისტორიისა ქორონიკონებითურთ ჩუბინაშვილს მოუთავსებია ქართლისცხოვრების მეორე ნაწილის დასაწყისს.

როადენად საქებურია და სახერხო ასრეთი დანაწილება და დაქუცმაცება სახელოვანის მწერლის **ერთგულის** თხზულებისა, ჩვენ ამას ვერ განვსჯით. Description-ში ბროსეს შეუცვლია თვით გეგმა ჩვენის ავქსონისა! როგორც ზევით ვუჩვენეთ, „ზნეთა და ჩვეულებათა“ წარმოდგენის შემდეგ ვახუშტი აღწერს ქართლს, როგორც უმთავრესს შუაგულს და დედებუდეს ქართველ ერისას, შემდეგ ამისა ასწერს კახეთს, ოსეთს (როგორც ნაწილს ქართლ-კახეთისას), მესხეთს და იმერეთს.

Description-ში კი „ზნენის“ შემდეგ დაბეჭდილია „მესხეთი“, მერე „ქართლი“, „კახეთი“, „იმერეთი“ და „ოსეთი“. ჩვენ გვგონია, გამოცემელი ვალდებული იყო **შეუცვლელად** დაეცვა გეგმა და წესი ავქსონისა.

აღნიშნულ გამოცემებში შედარებით მათს დედანთან აღმოჩნდა იმდენი შეცდომა და უსწორ-მასწორობა, რომ ამან ჩვენ არამცირედ დაგვაჭმუნა.

ზოგი შეცდომა ყველა ამ გამოცემებში საერთოა, სახელდობრ, **ა.** გარყვნა სიტყვისა მარცვლმზის ჩამატებით ანუ გამოტოვებით, **ბ.** გარყვნა ტექსტისა სიტყვების ჩამატებით ანუ

გამოტოვებით, **გ.** უმართლო წაკითხვა, **დ.** სიტყვის ანუ სიტყვების გადასხმ-გადმოსხმა წინადადებაში. **ე.** დაყოფა სიტყვებისა და ხმარება ბრჯგუსი, **ვ.** გამოტოვება მთელის სიტყვებისა და წინადადებათა, და მრ. სხ.

რომ უსამართლობა არ შემოგვწამონ, აქ **აღვნიშნავთ ზოგიერთ უმთავრეს** ნაკლს ყველა ზემორე ხსენებულ გამოცემებისას ცალცალკე.

ნაკლი ბროსეს-მიერ გამოცემულ გეოგრაფიისა.

წაკითხულია:

მენტერეო (გვ. 48)
თმას-ქვეშ (64)
მინდორის (264)
მაღალი (222)
კეთილითა (210)
კუხეთი (304)
თალარნი (34)

უნდა იყოს:

მესტუმრეო
ყბას ქვეშ
მდინარის
მაგარი
კერილითა
წუქეთი
ლარნი

მდინარენი არიან მრავალნი (340) მდინარენი არა მრავალნი და სხვა.

ვახუშტი არსად არა სწერს ლევან **ლეკანის** მაგიერ. ბროსეს კი წაუკითხავს **ლევან** ლეკანის მაგიერ და შენიშნავს (422): Ilya évidemment ici une faute, et il faut lire... ლეკან et non ლევან, répété deux fois par l'auteur.

გამოტოვებულია სიტყვები და ფრაზები:

მიუწდომელი (38), ბალახიანი ჩალიანი (136), არაგვი (226), ხერკის მთას და (294), ამ კვესა და როკითს ზეით მიერთვის რიონს სამხრიდან ამაღლების ხევი, გამოსდის ფერსათსა (354) და სხ.

უმართლოდ თარგმნილი ადგილები:

1. არს ღვინო და მბალი მუნებური კეთილი. ეს ფრაზა ბროსეს წაუკითხავს ასრე: „არს ღვინო დამბალი მუნებური კეთილი, და უთარგმნია ამ სიტყვებით: Le vin de ce lieu est

excellent trempé d'eau, ესე იგი: ღვინო ამ ადგილისა არს შვენიერი, შერეული წყლით. ბროსეს კავშირი „და“ შეუერთებია სიტყვასთან **მზალი** და გამოსულა დამზალი, იგივე ფრანგული *tremper*.

2. არს უვენახო, უხილო, მცირე მოსავლიანი. ბროსეს თარგმნით: *Il ne produit ni raisins, ni fruits, ni autre chose*.

იგივე უკანობლივ თარგმანით: არ მოჰყავს არც ყურძენი, არც ხილი, არც არა სხვა რამ (!).

3. ხოლო კვალად ჟაღეთს ზეით იორს მოერთვის თიანეთის წყალი, რომელი გამოსდის თვალივს ქვეით (ხერკის მთას და აწ) *) თიანეთისას.

ამის თარგმანი: *Encore au-dessus de Jalet h l'yor recoit la rivière de Thianeth, sortant de la montagne le Kherc, au-dessous de Thwaliw et de Thianeth*. ე. ი. კიდევ ჟაღეთს ზეით, იორი მიიღებს თიანეთის მდინარეს, რომელი გამოსდის ხერკის მთას, ქვემო თვალივისა და თიანეთისა (!).

ბროსეს მიერ დაბეჭდილს ქართულ ტექსტს აკლია შემდეგი შენიშვნა ვახუშტისა (იხ. გვ. 406): „ბარონია სწერს: კეისარმან იუსტინიანემ აღაშენა ეკლესია აფხაზეთს წელსა ქრისტესსა 529. ეს არს ბიჭვინტა ღვთის მშობელისა, რომელი იქმნა განყოფასა ხოსროვანთასა, რაჟამს ფარსმან ერჩდა სპარსთა და ძენი მირდატისნი ბერძენთა. ამით ჩანს, ვინადგან მირდატის ძეთა აღარ ეპყრათ, ფარსმანს მიუღეს კვალად ეგრისის მდინარის იქითი ბერძენთა“.

აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ უმეტესი ნაწილი ამ გამოტოვებულ სიტყვებისა და ფრაზებისა ფრანგულ თარგმანში დაცულია და, პირიქით, ზოგი ადგილები დედნისა ფრანგულში

*) ფრჩხილებში ჩასმული გამოტოვებულია ბროსეს მიერ დაბეჭდილ გეოგრაფიაში (გვ. 294).

არ არის, მაგალ. ფრასი: „ხოლო როსტომისამდე ესენი ესრეთ იყუნენ“ (გვ. 35).

ახლა განვიხილოთ **საქართველოს ისტორია** ვახუშტისა, გამოცემული ბაქრაძის რედაქციით და მის ძვირფას შენიშვნებით. ამ წიგნში, შედარებით მისს დედანთან, აღმოჩნდა იმდენი შეცდომა და უსწორ-მასწორობა, რომ ყველა ამის აღნუსხვას მთელი მოზრდილი წიგნაკი მოუხდებდა! მასში ალაგ-ალაგ გადასხვაფერებულია ქრონოლოგია, აქა-იქ დაკლებულია ვახუშტის შენიშვნები, ფრასები კი ათობით, ოცობით, შემოკლებულია ავქსონის მიერ **არსად** არ ხმარებული ფორმა **მეფა** მეფის მაგიერ, და სხ.

მაგალითები:

„ეტყოდა თამარ: „ვარ მეფე“ (საქართვ. ისტ., გვ. 198, დედნ. გვ. 58.

„დართო ნება მეფემანცა თამარ (დედნ. გვ. 63). „იყო მეფე გეგუთს“ (იქვე).

„იქმნა მეფედ ლამა გიორგი, ძე თამარ მეფისა (დედნ. გვ. 64). „ად მეფე რუსუდან“ (დედნ. გვ. 64).

ბაქრაძე კი ბეჭდავს „მეფა“ და ამას 22 სტრიქონავან შენიშვნას უკეთებს და, სხვათა შორის, სწერს: „ასე უწოდს (მეფა თამარს) ვახუშტი და ჩვენც ვტოვებთ ამ ფორმას, (გვ. 196).

ვახუშტი სწერს (იხ. საქართ. ისტორ. გვ. 241): „ამასვე წელსა (1254 წ.) მოვიდა აღმწერელი ქვეყნისა არღუნ... ამან აღწერა .ათს კვამლს გლეხზედ მეთათე მოლაშქრედ წამსლველად, და გამოხდა დავითის სამეფოსაგან (=ამერეთი-საგან) **ჟ** წამსლველი ლაშქარსაშინა.“ ბაქრაძის გამოცემულში (გვ. 241) **ჟ** (90,000) გადაკეთებულია 400,000!

საქართველოს ისტორია გვ. 58: ნათელ*) იღო (ნათელ-იღო) რიფსიმამ (რიფსიმემ) და გაიანამ (გაიანემ)... რიცხვით 50 (ნ) ხელთა (სულთა კელთა) შინა წმინდისა (წმიდის) ნინასთა (ნინოსთა).. მათ დედათა (დღეთა) შორის (შინა)... ჰპოვონ (პოვონ) მისთვის (მისთვის) საცოლოდ (საცოლედ).

*) ფრჩხილებში ჩასმული დედნისაა.

ვახუშტი და მისი შრომა

17

საქართველოს ისტორია გვ. 66: მთავარი ხვარასნელი (ხვარა, სნეული) მენათესავე (მონათესავე) მეფისა, სულითა უკეთური (უკეთურითა), იგვემებოდა ფიცხელად (ფიცხელათ მოსიკუდიდ), ამისთვის...

საქართველო ისტორია გვ. 72: აქვნდა (აქუნდა) წიგნი წმინდისა (წმინდისა) პატრიარხისა (პატრიარქისა) რომისა*) მეფისა და ყოვლისა (საქართველოს) ქებისა (ქებისად).

იქვე, გვ. 75: ვინა დგან (ვინადგან) მომკვდარ (მომკუ-დარ) იყო რევ უხუცესიძმა (ძე) მისი. ურმწესსა (უმრწე-მესსა).

ბაქრაძისავე გამოცემულში არ არის შემდეგი ადგილი (გვ. 37, მეთათე სტრიქონი ბოლოდგან); „შემოიკრიბნა საქართველოსანი და მოირთო ერისთავნი სომხითისანიცა, ეწყო აზონს ნაქალაქევსა ერუშეთისასა, არამედ ძლიერისა ბრძოლისა შემდგომად ივლტოდა აზონისა და მოიკლა აზონცა და მოსწყდა სპანი მისი. მაშინ ფარნაო?“

ამისთანა ადგილები ამ გამოცემას აკლია **ბევრგან**, პირიქით, ჩამატებულებიც ცოტა არ არის აქა-იქ, მაგალ. ლექსები თამარ მეფის ისტორიაში და სხ.

ბაქრაძე იყო კეთილსინიდიერი, პატიოსანი მშრომელი და შევნიერი მცოდნე ქართულის პალეოგრაფიისა. იგი კარგად არკვევდა არათუ ისეთ ხელს, როგორითაც დაწერილია ვახუშტის შრომა, არამედ ფრიად ძნელსაც. უეჭველია, თუ მას ჰქონოდა ვახუშტის შრომის დედანი, **საქართველოს ის-**

ტორიის 1-ლი ნაწილიც ფაქიზად და სათუთად დაიბეჭდებოდა. მისი გამოცემის ზოგიერთ შენიშვნებიდამ გამოსჭვირს, რომ იგი მას დაუბეჭდია არა დედნიდამ, არამედ ვარიანტი-ბიდამ, რომელთაგან ერთიქობულოვის კუთვნილება ყოფილა (იხ. გვ. 209 და 266). და ეს ვარიანტები კი გაჩდებოდნენ იმ პირთა წყალობით, რომელნიც მტრულად ეპყრობოდნენ

*) პატრიარხი (პატრიარქი) ესე იყო (წმიდა) სილივისტრო (სილი-ბისტრო).

II

18

მომბე

ვახუშტს და მის. შრომას ასწორებდნენ. ერთი ამგვარ პირთა-განი ვახუშტის დედნის აშიაზე შენიშნავს: „ამას ზეით კიდევ უნდა გასწორდეს“ (დედნ. გვ. 64).

ამგვარი „გასწორებულები“ გარყვნიდნენ ვახუშტის საქარ-თველოს. ისტორიის პირველ ნაწილს, *) რომლის გამოცემის დროს, თვით პატივცემულ ე. თაყაიშვილის მოწმობით, დ. ბაქრაძეს „პეტერბურგის ხელნაწერი არ ჰქონია ხელში“ („მომბე“, 1901, № IV, 33. 63)

დ. ი. ჩუბინაშვილს, პეტერბურღში მცხოვრებს, შეძლე-ბა ჰქონდა ვახუშტის ისტორიის მეორე ნაწილი დაებეჭდა იმ სახით, როგორც იგი თვით დედანშია. გარნა, როგორც ზემო-თაც ითქვა, მისი გამოცემაც არ არის უნაკლულოდ დაბეჭდი-ლი, თუმცა ამავე დედნით უხელმძღვანელობია *).

ჩუბინა შვილის გამოცემაშიაც არა თუ მცირეა გამოტო-ვებული და უმართლოდ წაკითხული ადგილები, არამედ ბევ-

*) ვახუშტის შრომა დიდი თხზულებაა და, რასაკვირველია, ავქსო-ნი მას ერთს წელიწადს ვერ შეადგენდა, ზოგიერთ ნაწილებს ადრე დაას-რულებდა და ზოგიერთს გვიან, თვით ადრე დაწერილებსაც მერმე შეი-მუშავებდა, შეავსებდა აქა-იქ ანუ შეამოკლებდა. „და ამის გამო გაჩნდე-ბოდა მრავალი ვარიანტიო“, ჰფიქრობენ რომელნიმე მკვლევარნი. დედან-ში მართლაც არის ქაღალდ გადაკრული ადგილები, გარნა ეს ადგილები იმავე დედნის ხელითა და მელნით დაწერილია და ორიოდ ადგილას გა-ხაზულია დაწერილი და იგივე ახალის რედაქციით ჩაწერილია. გარდა ამისა, დედნის ენა და მართლწერა უფრო სუფთაა, ადვილი გასაგები, ვითარცა ენა და მართლწერა კლასიკურ თხზულებათა, ხოლო ვარიანტი-ბის ენა და მართლწერა ანტონი კათოლიკოზის მომდევნო დროისაა, და-მახინჯებული, გარყვნილი. ამისთვის, არ არის დასაჯერებელი, რომ ვა-ხუშტს მიეცა ვისთვისმე ნაწილები თვისის შრომისა 1745 წლამდე, ესე იგი ვიდრე მან საბოლოოდ არ დაასრულა და არ შეიმუშავა თვისი მრავალ ნაჭირნახულები თხზულება. ყოველ შემთხვევაში, თუ არის სადმე 1745 წლის წინადროის ვარიანტი, იგი შესამჩნევად არ უნდა იყოს გან-სხვავებული დედნისაგან.

**) ჩუბინაშვილის მიერ დაბეჭდილ ქართლის ცხოვრების კაბადო-ნები არაბულის ციფირებით დანიშნულია ვახუშტის დედნის მეორ. ნაწილში.

რია ისეთებიც, საცა გამომცემელს თვითონაც ჩაუმატებია სხვა და სხვა სიტყვები.

მაგალითები:

1. განუტევა ოთარი ტფილისს: (ქართლ. ცხ., ტ. 2, გვ. 86). იგივე ვახუშტის დედანში (გვ. 157): განუტევა ოთარი და თვით მივიდა ტფილისს.

2. (მეფემან ლევან) დაადგინნა ციხეთა კახეთისათა რუსნი (გვ. 107). იგივე დედანში (გვ. 185): (მეფემან ლევან) დაადგინნა რუსნი.

„ციხეთა კახეთისათა“ ჩამატებულია გამომცემლის მიერ!

3. წარმოავლინეს ფ რჩეული მხედარნი (გვ. 15). დედანში ფ-ს მაგიერ ჩფ სწერია, ე. ი. 1500.

4. წარიყვანა ისპაჰნს ქრისტესით ჩღბ (1702) სეკდემბერს კვ (გვ. 37). დედანში (გვ. 149); წარიყვანა და წარვიდა ისპაჰნს ქრისტესა ჩღდ (=1704), ქართულსა ტჟბ, სეკდენბერს კვ.

5. შევიწრებული მწუხარებითა მღუდელი (124). იგივე ვახუშტით (192): შეიწრებული მღვდელი.

6. მან შეკრიბა ხუთიათასი დრაჰკანი (გვ. 111). დედანში (187): მან შეკრიბა ჯ (=8,000) დრაჰკანი.

ქართლ. ცხ გვ. 256: 1744—ულბ... მოჰკლა (მოჰკლა) კათალიკოზი (ნიკოლოზი*) თაზი-შვილმან (თაზიშვილმან).

იქვე, გვ. 257: 1753—უმა მეფე სოლომონ ვანაძეს მთავართა იმერეთისათა. მან ფაშა ჩამოიყვანა და დაიპყრო. კვალად იმერეთი. — იგივე დედანში: მეფე სოლომონ ვანაძეს იმერეთა. მან ფაშა ჩამოიყვანა, დაიპყრა იმერეთი.

იქვე, გვ. 248: 1666—ტნდ... დაჯდა საყუარელიძე ევდემოზ. დედანში: დაჯდა საყვარელიძე ევდემოზ აფხაზთა.

იქვე, გვ. 243: 1553... ათაბაგი (ქაიხოსრო) მიეგება.

იქვე, გვ. 229 მე 12 სტრიქ.: დაიპყრა იმერეთი მშვიდობით. დედანში: დაიპყრა იმერეთი, მერმე განუტევა ოსმალნი და იყოფოდა მშვიდობით.

*) ფრჩხილებში ჩასმულნი ყველგან დედნიდამ ამოღებულია.

იქვე, გვ. 196: რად არს ჩარუხი დაჰრაიანითა. — დედანში: რად არს ჩარუხი და დაჰრა.

იქვე, გვ. 174: ისაყ: ფამა მესამედ თ წელი ფაში. დედანში: იწ, ისაყ ფაშა ით წელი ფაშა.

იქვე, გვ. 170, სტრიქ. 16: და მისცეს ჩკ (=1020) მარჩის. დედანში: და მოსცეს კჩ (=20,000) მარჩილის.

ამგვარ მაგალითებით აღარ დავამძიმებ მკითხველთა ყურადღებას, გარნა ვიტყვი კიდევ, რომ ჩუბინაშვილს შეუცვლია ავქსონის მართლ წერაც (მღუდელი, თთუ , მიენდუნენ და არა მღვდელი, თვე (ანუ თთვე), მიენდვნენ, როგორც ავქსონის დედანშია), მეფეთა აღრიცხვა დაუწყვია არა ოთ-გან, არამედ

ოე-დგან, ბევრგან შეუცვლია ანუ შეუმოკლებია სათაურები და სხ.

დასასრულ ვიტყვით, რომ ამ სამ გამოცემათაგან უფრო რიგიანად დაბეჭდილია გამოცემა აკადემიკოსის ბროსესი, საზოგადოთ კი ყველა იგინი მოითხოვენ ხელახალს დაბეჭდვას ვახუშტის დედნით, რომლის თანახმად უკვე შევასწორეთ გეოგრაფია და ისტორია, დასტამბული ბროსესი, ბაქრადისა და ჩუბინაშვილის მიერ და აგრეთვე გადმოვსწერეთ კვინკვლოსი და სხ. თუ აღმოჩნდა სახსარი, ჩვენ არ დავიშურებთ დანარჩენ შრომასაც სახელოვან მწერლის თხზულების გამოსაცემად იმ სახით და წეს-რიგით, როგორც იგი დაწერილი და დალაგებული აქვს თვით ავქსონს.

მ. ჯანაშვილი.
